

TURG'UN SO'Z BIRIKMALARI VA ULARNING BADIY ADABIYOTLARDAGI TARJIMA MASALALARI

Matqosimova Mohira Erkinbek qizi

*ADCHTI, nemis tili nazariyasi va
amaliyoti kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada turgun soz birikmalarining tarjima jarayonidagi orni va badiiy adabiyotda adekvat yetkazish muammolari tahlil qilinadi. Tarjima usullari (ekvivalent, analogik, tavsifiy va erkin tarjima) korib chiqilib, madaniy moslik masalalariga etibor qaratiladi. Maqola tarjimonlar va lingvistlar uchun amaliy tavsiyalarni oz ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Turg'un so'z birikmalari, badiiy tarjima, ekvivalentlik, adaptatsiya, interpretatsiya, kontekstual tarjima, lingvistik xususiyatlar, madaniy xususiyatlar, qiyosiy tahlil, nemis tili, ozbek tili.

Turg'un birikmalar (frazelogizmlar) har qanday tilning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular o'ziga xos ma'no va uslubiy xususiyatlarga ega. Nemis va o'zbek tillarida turg'un birikmalar keng qo'llaniladi va ko'p hollarda mazmuni o'xshash bo'lsa-da, ularning tuzilishi va ifoda uslubi farqlanadi.

Frazelogizmlar odatda ma'nosi tarkibiy qismlarining individual ma'nolaridan kelib chiqmaydigan, barqaror tuzilishga ega bo'lgan birikmalardir. Ular jonli nutqda, badiiy adabiyotda va ommaviy axborot vositalarida faol ishlatiladi. Nemis va o'zbek tillarida bunday birikmalar ko'pincha obrazli ifodalarga asoslanadi va xalq mentaliteti, madaniyati bilan bog'liq bo'ladi.

1. Mazmun jihatdan o'xshash frazeologizmlar. Ba'zi turg'un birikmalar ikkala tilda ham mavjud bo'lib, deyarli bir xil ma'noni anglatadi:

Nemischa: *"Jemandem unter die Arme greifen."*

O'zbekcha: *"Kimningdir qo'lidan tutmoq."*

Bu frazeologizmlar yordam berish ma'nosini anglatadi va har ikkala tilda ham o'xshash ifoda shakliga ega.

2. Ma'nosi o'xshash, lekin ifoda shakli farqli frazeologizmlar. Ba'zan ikki tilda ham bir xil tushuncha ifodalanadi, lekin so'zlar va obrazlar har xil bo'ladi:

Nemischa: *"Tomaten auf den Augen haben."* (So'zma-so'z: "Ko'zlarida pomidor bo'lish")

Oʻzbekcha: *"Koʻr boʻlib qolmoq."* (Yaʼni, biror narsani sezmaslik yoki payqamaslik)

Bu yerda nemis tili obrazli metaforaga asoslangan boʻlsa, oʻzbek tilida bevosita tushunarli ibora ishlatiladi.

3. Nemis tiliga xos boʻlgan frazeologizmlar. Nemis tilida baʼzi frazeologizmlar bor, ular oʻzbek tilida ekvivalentiga ega emas yoki tushunarsiz boʻlib qoladi:

"Das ist nicht mein Bier." (Soʻzma-soʻz: "Bu mening pivom emas")
Bu ibora "Bu mening ishim emas" degan maʼnoni bildiradi. Oʻzbek tilida esa bunday metafora yoʻq, shuning uchun tarjimada mos muqobil izlash talab qilinadi.

4. Oʻzbek tiliga xos boʻlgan frazeologizmlar. Baʼzan oʻzbek tilidagi turgʻun birikmalarni nemis tiliga bevosita tarjima qilib boʻlmaydi, chunki ular faqat oʻzbek tilida tushunarli boʻlgan xalqona obrazlarga asoslangan boʻladi:

"Etni suyakka urmoq." (Yaʼni, kimnidir juda qattiq jazolash)
Bunday holatlarda tarjimon mazmuniy yoki tavsifiy tarjima usulidan foydalanishi kerak boʻladi.

Nemis va oʻzbek tillaridagi turgʻun birikmalar koʻp jihatdan oʻxshash boʻlsa-da, ularning ifoda usuli va madaniy xususiyatlari farqlanadi. Tarjima jarayonida frazeologizmlarning toʻgʻri maʼnosini topish uchun ularni kontekstga qarab ekvivalent yoki tavsifiy tarzda ifodalash muhimdir. Shu bois, frazeologik birliklarni tarjima qilish tarjimon uchun muayyan madaniy kompetensiyani ham talab qiladi.

Badiiy asarlar tarjimasida frazeologizmlarni toʻgʻri yetkazish tarjimon uchun katta mahorat va ijodiy yondashuvni talab etadi. Har bir til oʻziga xos frazeologik birliklarga ega boʻlib, ular nafaqat lugʻaviy maʼnoni, balki xalqning madaniyati, mentaliteti va tarixiy tajribasini aks ettiradi. Shu sababli, tarjimada faqat soʻzma-soʻz maʼnoni emas, balki ifoda etilayotgan fikrning mazmunini va uning stilistik xususiyatlarini ham inobatga olish lozim. Frazeologizmlarning tarjima usullari bir necha omillarga bogʻliq boʻlib, ular orasida manba va maqsad tilining frazeologik tizimlari oʻxshash yoki farqli ekanligi katta ahamiyatga ega. Agar ikki til oʻrtasida toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalent mavjud boʻlsa, tarjima jarayoni nisbatan oson kechadi. Masalan, nemis tilidagi *"Viele Köche verderben den Brei"* iborasi oʻzbek tilida *"Koʻp oshpaz boʻlsa, osh shoʻr boʻladi"* shaklida bevosita mos keladi, chunki ikkala tilda ham ibora ayni bir fikrni ifodalaydi.

Biroq koʻpincha bunday toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalentlar topilmaydi. Bunday hollarda tarjimon analogik usuldan foydalanishi mumkin. Masalan, nemis tilida *"Das ist nicht mein Bier"* iborasi mavjud boʻlib, u bevosita tarjima qilinsa *"Bu mening pivom emas"* shaklida chiqadi. Ammo bu ifoda aslida *"Bu mening ishim emas"* yoki *"Bu men*

uchun muhim emas" degan maʼnoni anglatadi. Oʻzbek tilida unga "Bu mening ishim emas" yoki "Bu menga aloqador emas" kabi mos tarjimalar tanlanishi mumkin.

Ayrim hollarda esa frazeologik iborani tavsifiy usulda tarjima qilishga toʻgʻri keladi. Bu usul ayniqsa, manba tilidagi frazeologizm maqsad tilida hech qanday ekvivalentga ega boʻlmaganda qoʻllanadi. Masalan, nemis tilida *"Perlen vor die Säue werfen"* iborasi bor, u bevosita tarjima qilinsa *"Choʻchqalarga marvarid sochish"* shaklida chiqadi. Oʻzbek tilida bu iboraga toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalent mavjud emas, lekin uning maʼnosi *"Notoʻgʻri odamga yaxshilik qilish"* yoki *"Qadrsiz kishiga yaxshi gap aytish"* kabi tavsifiy shaklda berilishi mumkin.

Baʼzan tarjimon erkin tarjima usulidan foydalanishga majbur boʻladi, chunki iboraning asl shaklini saqlab qolish uning maʼnosini tushunarsiz qilib qoʻyishi mumkin. Masalan, nemis tilida *"Den Teufel mit dem Beelzebub austreiben"* degan ibora mavjud boʻlib, u soʻzma-soʻz *"Shaytonni Beelzebub bilan quvish"* degan maʼnoni anglatadi. Bu iboraning oʻzbekcha muqobili *"Yomonni yomon bilan quvish"* yoki *"Bir balodan qutulaman deb boshqasiga yoʻliqish"* shaklida berilishi mumkin.

Frazeologizmlarning tarjima jarayonida eng katta muammolardan biri ularning badiiy uslubdagi oʻrnini yoʻqotmaslikdir. Chunki badiiy asarlarda frazeologizmlar nafaqat maʼno, balki muallifning uslubini, obrazlarni yanada jonlantirish uchun ishlatiladi. Agar tarjimon buni hisobga olmasa, matn oʻzining badiiy jozibasini yoʻqotishi mumkin. Shuning uchun, frazeologizmlarni tarjima qilishda faqat lugʻaviy moslik emas, balki matn konteksti, uslubiy ohang va maqsad tilining meʼyorlari ham inobatga olinishi lozim.

Frazeologizmlar baʼzan erkin tarjima qilish orqali ifodalanadi. Bu usul asosan, iboraning toʻliq semantik yukini saqlab qolish imkonini boʻlmaganda qoʻllanadi. Masalan, nemis tilida *"Die Kirche im Dorf lassen"* iborasi mavjud boʻlib, u soʻzma-soʻz tarjima qilinsa *"Cherkovni qishloqda qoldirish"* degan maʼnoni bildiradi. Biroq bu ibora aslida *"Haddan tashqari oshirmaslik"* yoki *"Meʼyorni saqlash"* degan tushunchani anglatadi. Oʻzbek tilida esa bu ibora *"Haddan oshmaslik"* yoki *"Ortiqcha chaynashning hojati yoʻq"* tarzida erkin tarjima qilinishi mumkin.

Badiiy asarlarda frazeologizmlar nafaqat maʼno berish uchun, balki muallif uslubi, obrazlarning xarakterini ochib berish uchun ham ishlatiladi. Tarjimon shuni unutmasligi kerakki, frazeologizmlarni notoʻgʻri yoki noaniq tarjima qilish matnning badiiy jozibasiga zarar yetkazishi mumkin. Masalan, nemis tilida *"Ein blindes Huhn findet auch mal ein Korn"* degan ibora bor. Bu ibora soʻzma-soʻz *"Koʻr tovuq ham baʼzan bir dona don topadi"* degan maʼnoni anglatadi. Aslida esa bu *"Baʼzan omad kutilmagan joydan keladi"* degan fikrni ifodalaydi. Oʻzbek tilida bunga *"Koʻr qozon ham baʼzan*

to'g'ri tushadi" yoki "~~Ba'zan omadsizga~~ ham omad kulib boqadi" kabi variantlar mos kelishi mumkin.

Frazeologizmlarning tarjimasida yana bir muhim omil ularning kontekstga bog'liqlik holda mos ekvivalent tanlashdir. Ba'zi iboralar umumiy ma'noga ega bo'lsa ham, badiiy matnda turli xil holatlarga moslashishi lozim. Masalan, nemis tilidagi *"Jemandem einen Bären aufbinden"* iborasi bevosita tarjima qilinsa, *"Kimdirga ayiq bog'lash"* degan tushunarsiz ibora hosil bo'ladi. Aslida bu *"Aldamoq, yolg'on gapirmoq"* degan ma'noda ishlatiladi. O'zbek tilida esa *"Qo'shib-chatib gapirmoq"* yoki *"Ermak qilmoq"* kabi mos tarjimalar tanlanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, badiiy tarjimada frazeologizmlarning adekvat yetkazilishi tarjimonning mahoratiga va ijodiy yondashuviga bog'liq. Har bir frazeologizmni tarjima qilishda uning semantik mazmuni, stilistik xususiyatlari va kontekstdagi o'rni inobatga olinishi lozim. To'g'ridan-to'g'ri ekvivalent mavjud bo'lsa, u ishlatiladi, aks holda analogik, tavsifiy yoki erkin tarjima usullari qo'llaniladi. Eng muhimi, tarjima qilingan frazeologizmlar matnning tabiiyligini saqlab qolishi va o'quvchi uchun tushunarli bo'lishi kerak.

Tarjima turlari turli yondashuvlarga asoslangan bo'lib, har biri matnning mazmuni, uslubi va kommunikativ funksiyasini saqlab qolishga xizmat qiladi. Nemis va o'zbek tillarini solishtirish orqali tarjima usullarini yanada aniqroq tushuntirish mumkin.

1. So'zma-so'z tarjima (Wörtliche Übersetzung). Bu usulda har bir so'z boshqa tildagi so'zga to'g'ri keladigan tarzda tarjima qilinadi. Bu usul ba'zan mos keladi, lekin ko'p hollarda jumla g'ayritabiiy yoki tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin.

Misol:

Nemischa: *"Ich habe eine Entscheidung getroffen."*

So'zma-so'z o'zbekcha: *"Men qaror qabul qildim."*

Bu holatda tarjima tabiiy chiqadi, chunki ikkala tilda ham ifoda bir xil tuzilishga ega. Ammo har doim ham bu usul to'g'ri kelmaydi:

Nemischa: *"Es ist mir Wurst."* (idiomatik ifoda)

So'zma-so'z o'zbekcha: *"Bu menga kolbasa."*

Bu holatda tarjima tushunarsiz chiqadi, chunki mazmun yo'qoladi. Aslida bu ibora *"Bu menga farqi yo'q"* degan ma'noni anglatadi.

2. Mazmuniy tarjima (Sinngemäße Übersetzung). Bu usulda tarjimon iborani yoki gapni to'g'ri ma'noda tushunib, ularni maqsad tilida tabiiy ifodalashga harakat qiladi.

Misol:

Nemischa: *"Hunger ist der beste Koch."*

Mazmuniy tarjima: *"Ochlik ular eng yaxshi oshpaz."*

Bu iboraning soʻzma-soʻz tarjimasi ham ishlaydi, lekin baʼzan mazmuniy tarjima yanada tabiiyroq chiqadi.

3. Ekvivalent tarjima (Äquivalente Übersetzung). Bu usulda har ikki tilda ham mavjud boʻlgan frazeologik yoki umumiy qabul qilingan ekvivalentlar ishlatiladi.

Misol:

Nemischa: "Wie du mir, so ich dir."

Oʻzbekcha ekvivalent: "Sen menga qanday boʻlsang, men senga shunday."

Bu holatda tarjima uslubi ham, maʼnosi ham bir xil.

4. Tavsifiy tarjima (Beschreibende Übersetzung). Agar bir tilga xos ibora yoki tushuncha boshqa tilda mavjud boʻlmasa, u holda uning maʼnosi tavsifiy tarzda tushuntiriladi.

Misol:

Nemischa: "Kummerspeck" □ "Hafaqat sababli semirish"

Oʻzbekcha tavsifiy tarjima: "Koʻp ovqat yeyish orqali qaygʻuni unutishga harakat qilish"

5. Erkin tarjima (Freie Übersetzung). Bu usulda tarjimon matnni oʻzining tushunchasi va mantiqiy talqiniga asoslangan holda erkin ifodalaydi. Bu, ayniqsa, badiiy tarjimada keng qoʻllaniladi. **Misol:**

Nemischa: "Ich verstehe nur Bahnhof."

Erkin tarjima: "Men hech narsani tushunmayapman."

Bu ibora soʻzma-soʻz "Men faqat vokzalni tushunaman" degan maʼnoni bildiradi, lekin aslida "Hech narsani tushunmayapman" degan mazmunga ega.

6. Modifikatsion tarjima (Modifizierte Übersetzung). Bu usulda ibora yoki gapning tuzilishi oʻzgartiriladi, lekin maʼno saqlanadi. **Misol:**

Nemischa: "Das ist nicht mein Bier."

Modifikatsion tarjima: "Bu mening ishim emas."

Modifikatsiya qilingan tarjima orqali maʼno saqlanadi.

Turli tarjima usullari har xil matn turlariga bogʻliq ravishda qoʻllanadi. Rasmiy yoki ilmiy matnlarda aniq va ekvivalent tarjima afzal koʻrilsa, badiiy tarjimada erkin, mazmuniy va modifikatsion tarjimalar koʻproq ishlatiladi. Nemis va oʻzbek tillari oʻrtasidagi farqlarni inobatga olib, tarjimon kontekstga mos keladigan usulni tanlashi lozim.

Turgʻun soʻz birikmalarining tarjimasi dolzarbligi tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega boʻlgan mavzulardan biridir, chunki frazeologizm va turgʻun birikmalar har bir tilning oʻziga xos va ajralmas qismidir. Ular tilning madaniy va ijtimoiy qatlamlarini, xalqning mentaliteti va kundalik hayotini aks ettiradi. Turgʻun soʻz birikmalarining

tarjimasi jarayonida, asosan, mazmuni oʻxshash boʻlsa-da, ikki tilda foydalaniladigan ifodalar va shakllar farq qiladi. Shu sababli, frazeologizmlarni tarjima qilish faqat soʻzma-soʻz yondashuv bilan cheklanmaydi, balki tilning madaniy va kontekstual jihatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Turgʻun birikmalarining tarjimasi til oʻrtasidagi tafovutlarni yaxshilab tushunishni, shuningdek, matnning toʻgʻri va aniq maʼno va uslubiy hususiyatlarini saqlashni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. W. Krenn, J. Stibbe. *Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Berlin: Verlag für Sozialwissenschaften, 1995.
2. B. Hensel. *Die Phraseologie der deutschen Sprache*. München: Langenscheidt, 2004.
3. D. N. Krachkovskij. *Oʻzbek tilining frazeologiyasi*. Toshkent: Fan, 1972.
4. M. Z. Kholmatov. *Oʻzbek tilidagi frazeologizm va ularning tarjimasi*. Toshkent: Oʻzbekiston, 1997.
5. E. A. Salkov. *Der Übersetzungsprozess der Phraseologismen in der deutschen und usbekischen Sprache*. Samarkand: Samarkand State University Press, 2010.
6. Durdona, I. (2024). INTERAKTIV TEXNOLOGIYALARNING CHET TILI OʻQITISHDAGI OʻRNI. СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЯ, 1(1), 227-232.
7. Isamutdinova, D. (2024). INNOVATION PEDAGOGIK TEXNALOGIYA ASOSIDA CHET TILI DARSLARINI TASHKIL QILISH. СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЯ, 1(1), 86-89.
8. Isroilova, H., & Isamutdinova, D. (2024). INNOVATION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL QILISH. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(2), 218-223.
9. Isamutdinova, D. (2024). LANGUAGE AS A CULTURAL HERITAGE. Экономика и социум, (4-1 (119)), 175-179.
10. Жаббарова, Ю. (2024). Chet ellik talabalar uchun lingvistik va madaniy komponentlarni oʻz ichiga olgan darsliklar va oʻquv qoʻllanmalarini yaratish. Лингвоспектр, 3(1), 180-184.
11. Xujamuradovna, J. Y. (2024). MATN SHAKLLANISHIDA QARINDOSHLIK ATAMALARINING OʻZIGA XOS OʻRNI. worldly knowledge conferens, 8(2), 71-73.

12. Xujamuradovna, J. Y. (2024). "QARINDOSHLIK" KONSEPTI SEMANTIK KO 'LAMINING YAQIN VA UZOQ HUDUDLARIGA BIR NAZAR. International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 5(2), 1468-1470.
13. Жаббарова, Ю. (2023). Значение интеграционных процессов в образовании. Актуальные проблемы обучения социально-гуманитарных наук в медицинском образовании, 1(1), 57-64.
14. Жаббарова, Ю. (2023). Образование молодежи—судьба народа, прогресс родины. Актуальные проблемы обучения социально-гуманитарных наук в медицинском образовании, 1(1), 48-56.
15. Жаббарова, Ю. Х. (2023). ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «РОДНЯ» В УСЛОВИЯХ ДИСКУРСА. In НАУЧНЫЕ РЕВОЛЮЦИИ: СУЩНОСТЬ И РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАУКИ И ТЕХНИКИ (pp. 81-83).
16. Маткасимова, М. Э. (2024). ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В SMS. International Journal of Education, Social Science & Humanities, 12(4), 687-691.
17. Исраилова, Н. Х. (2016). Конкретная поэзия как инновационное направление в немецкой литературе. Научная дискуссия: инновации в современном мире, (4-1), 197-201.
18. Матқосимова, М. (2024). НЕМИС ТИЛИДАГИ СИМВОЛИК ВОСИТАЛАРНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМАСИ. IQRO INDEXING, 9(2), 601-605.